

UDK 37.064.1:316.624-057.874(049.3)

Primljeno: 01. 06. 2023.

Stručni rad
Professional paper

Ibnel Ramić

USMENA POEZIJA KAO MEDIJ KULTURALNOG PAMĆENJA BOŠNJAKA

**(Sead Šemsović, *Usmena poezija Bošnjaka*,
Slovo bosansko, Sarajevo, 2021)**

Knjiga *Usmena poezija Bošnjaka* autora Seada Šemsovića dio je šestodijelne edicije *Interpretacije iz bošnjačke književnosti*, koja je zamišljena kao nastojanje da se kako stručnoj tako i široj javnosti ponude *slojevite interpretacije* književnih djela koja pripadaju različitim žanrovima bošnjačke književnosti. Podijeljena je na tri poglavlja nesrazmjerne dužine, obima i dubine analize različitih rodova bošnjačke usmene poezije. U prvom poglavlju autor razmatra osobine i vrste lirske poezije, sa posebnim akcentom na uspavanku i sevdalinku. U drugom poglavlju bavi se baladom, dok je treće posvećeno epskoj poeziji Bošnjaka.

Najduže poglavlje odnosi se na lirsko usmeno pjesništvo. U kratkom uvodu autor navodi kako bošnjačka usmena lirika „započinje uspavankom i završava šaljivom pjesmom“ (str. 13), a da se između ovih vrsta situiraju mitološke, dječije, ljubavne, običajno-obredne, porodične, vojničke i rodoljubivo-patriotske pjesme, te ističe kako nisu svi žanrovi podjednako razvijeni. On navodi kako i najrazvijenije usmene književnosti naroda svijeta baštine manje-više iste žanrove, a da su razlike u poetičkim osobinama zapravo rezultat *kulturalnih slojevitosti*. Usmenu liriku južnoslavenskih naroda Šemsović prvenstveno dijeli na kršćansku i muslimansku, ali navodi kako se u starijim slojevima lirske usmene tradicije kod svih naroda slavenskog juga može prepoznati zajednička osnova u vidu tematsko-motivskog lanca

mitoloških pjesama. Posebno mjesto u ovom kontekstu ima motiv vile, koji potječe iz staroslavenske mitologije, a sreće se kako u kršćanskoj tako i u muslimanskoj lirskoj poeziji, pa i usmenoj književnosti generalno. Šemsović u tome vidi „jedno od važnih čvorišta dugostoljetnog kulturnog preplitanja južnoslavenskih naroda“ (str. 14).

Osobenosti bošnjačke usmene lirike i njenu žanrovsku iznijansiraność autor posmatra u suodnosu sa usmenim lirskim pjesništvom ostalih južnoslavenskih naroda, posebno naglašavajući njenu ulogu u konstituiranju i prenošenju kulturnog pamćenja Bošnjaka. Kulturno pamćenje za Šemsovića nije samo *objekt* koji usmena lirika transponira u kolektivno pamćenje Bošnjaka, ono zapravo predstavlja sâmu osnovu kako usmene lirike tako i usmene književnosti generalno.

U okviru usmene lirike autor se najprije bavi uspavankom i njenim poetičkim odlikama. Pritom ističe distinkciju između uspavanki i pjesama namijenjenih nešto starijoj djeci u svrhu igre, a koje Munib Maglajlić naziva *pjesmama za igru i uveseljavanje djece*. U pogledu strukture Šemsović uspavanke razvrstava u tri kategorije, odnosno tri obrasca, koji ne zavise nužno od dužine ili obima određene pjesničke tvorevine: 1) uspavanke sastavljene od jedne ili dvije pjesničke slike, 2) uspavanke sa uspostavljenim tematsko-motivskim lancem i 3) uspavanke razvijenog tematsko-motivskog lanca.

Ne ulazeći podrobnije u analizu navedenih kategorija niti tekstova koji im pripadaju, na ovom mjestu ukazat ćemo samo na jedan neobičan primjer u kojem možemo prepoznati preplitanje različitih žanrova bošnjačke usmene lirike. Naime, među uspavankama koje pripadaju prvom obrascu, a koje mogu biti samostalne cjeline ili fragmenti neke šire pjesničke tvorevine, Šemsović skreće pažnju na nekoliko kratkih primjera koji se zasnivaju na nesvakidašnjem *majčinskom ispovijedanju*, kao naprimjer: *Spavaj, sine, ostao bez babe,/ Ostala ti udovica majka,/ Pa s' udala za prvog sevdaha*. Iako u formalnom smislu zadovoljavaju formu uspavanke, temeljna karakteristika ovih pjesama sastoji se u tome da one ne iskazuju u prvom planu odnos majke i djeteta koje ona uspavljuje, nego *blagi sevdalinski senzibilitet* i majčinu očitu resigniranost izazvanu udajom za *neželjenog* i neispunjenim ljubavnim nadanjima. U ovoj se pjesmi može iščitati i tiha ženska pobuna izrečena u ambijentu strogog patrijarhalnog okvira ponašanja, pa makar izrečena u osami! Vjerovatno iz tog razloga Alija Nametak, čije su zbirke autoru poslužile kao važan izvor građe, pjesme ove vrste i ne ubraja među uspavanke, navodeći njihov *obijestan ton*, a i sam Šemsović na kraju priznaje kako duhu uspavanke odgovara tek prvi polustih „spavaj, sine“, dok preostali stihovi izražavaju melanholično osjećanje više svojstveno sevdalinci (str. 20).

Najobimniju cjelinu knjige predstavlja dio o sevdalinci. Vjerovatno na tragu ocjene Muniba Maglajlića kako je sevdalinka, odmah nakon balade, najrepresntativniji žanr bošnjačke usmene poezije, te usljed neobične simbioze orijentalno-islamskih i slavenskih utjecaja koja se ogleda upravo u ovoj vrsti usmenog pjesništva Bošnjaka – o čemu je svojevremeno detaljno pisao i Muhsin Rizvić – Šemsović najviše pažnje poklanja upravo sevdalinci i osobenostima koje je određuju.

Na samom početku, u nekoj vrsti uvodnog odjeljka pod naslovom „Sevdalinka i pamćenje najstarijih slojeva“, Šemsović se ne bavi jezičko-stilskim osobenostima niti ostalim književnoteorijskim obilježjima, nego, u skladu sa naslovom, sevdalinku primarno posmatra kao medij kolektivnog historijskog i kulturnog pamćenja Bošnjaka. U skladu sa Maglajlićevom tezom da su tzv. *lokalna obilježja* jedna od prominentnih značajki bošnjačke balade i sevdalinke, Šemsović ovu osobinu sevdalinke ističe u prvi plan. On uspoređuje odnos različitih književnih žanrova prema *imenima* koja se pojavljuju u pojedinačnim književnim ostvarenjima, te zapaža pomalo paradoksalnu pojavu – da je sevdalinka, kao dio usmene lirike, zbiljske ličnosti i različite zgrade u kojima se one pojavljuju *zapamtila* vjernije zbilji nego što je slučaj sa *tretmanom* historijskih ličnosti i događaja u usmenoj epici ili predaji. Iz toga Šemsović zaključuje kako usmena epika i usmena predaja stvarnost *prerađuju*, dok sevdalinka i balada tu stvarnost *memoriraju*.

Osim *lokalnih obilježja*, koja se ogledaju u imenima i prezimenima protagonista, nazivima lokaliteta ili javnih građevina, on izdvaja i *kulturološke posebnosti* koje se iščitavaju iz tekstova sevdalinke, a koje su sadržane u nazivima dijelova kuće, nazivima zanata, odijevnih predmeta i nakita, vojnih i civilnih zvanja i titula, arhaičnim nazivima za biljke, hranu i životinje, itd. Na taj način sevdalinka, sa svojim lokalnim obilježjima i kulturalnim posebnostima, preuzima ulogu svojevrsnih *markera kulture* koji je „čine izvanrednim materijalom za izučavanje kulturne historije Bošnjaka“ (str. 40).

U narednim odjeljcima Šemsović se bavi pojedinim aspektima ovog usmenoknjiževnog fenomena koji po njegovom sudu značajno određuju sevdalinku kao žanr usmene lirike, a naslovljuje ih na sljedeći način: *Ašikovanje*, *Ženska odjeća u sevdalinci*, *Mjesto kletve u sevdalinci*, *Na Obhodi prema Bakijama*, *Mostar u sevdalinci* te Sandžak i sevdalinka.

Šemsović sâm uzrok nastanka sevdalinke vidi u *ašikovanju*, posebnoj vrsti ljubavnog razgovora koja izaziva *sevdahlijski sentiment*, odnosno posebno melanholično osjećanje koje Muhsin Rizvić objašnjava kao *bolnu čežnju bez nade*, uzrokovanu strogim pravilima islamskog morala i načina života koji nije dozvoljavao

fizički kontakt između mladića i djevojke te na taj način zadovoljenje ljubavne čežnje. Iako tvrdi da je ašikovanje odlika *liberalnijeg islamskog života*, koji je smješten „negdje između krute razdvojenosti i potpune raspuštenosti“ (str. 50), Šemsović potvrđuje kako su prostor mladića, kao vanjski/javni, i prostor djevojke, kao intimni/kućni, ipak strogo odvojeni te da ne dolazi do prelaska iz jednog u drugi, što rezultira *emotivnom komprimiranosti* njihovih riječi kao rezultatom takvih okolnosti. Stoga on ističe kako ova vrsta ljubavnog razgovora nije tipična za bilo koji „drugi religijski koncept osim islama, i to onog i onakvog kakav je već stoljećima prisutan na prostoru Bosne“ (str. 50), te se oštro suprotstavlja tezama o postojanju sevdalinke u usmenoknjiževnim tradicijama i kulturama drugih etno-religijskih zajednica, naglašavajući kako pojava pjesama eventualno sličnih *originalnoj* sevdalinci ukazuje „na neka intertekstualna relacianiranja a nikako na baštinjenje“ (str. 49).

Poseban odjeljak Šemsović posvećuje prikazu i simboličkoj vrijednosti djevojačke odjeće u sevdalinci, s obzirom da je ona u osmanskome periodu predstavljala oznaku kako karaktera tako i društvenog statusa porodice iz koje djevojka dolazi, s jedne strane, te je bila jedno od važnih mjesta manifestacije muškarčeve pažnje s druge strane. Opisivanje ili nabranje odjeće, te navođenje imena nekih odijevnih predmeta ili njihovih karakteristika, smatra Šemsović, doprinosi razvijanju modela pamćenja prošlosti te raznolikih slojeva kulture (str. 65).

U odjeljku pod naslovom „Ženski glas u sevdalinci“ autor se suprotstavlja uvriježenim stereotipima koji se vezuju za tradicionalne oblike življenja te navodno težak i nepovoljan položaj bošnjačke žene u strogim okvirima patrijarhalnog društva. Ističući kako je sliku ovdašnjeg patrijarhata gradila evropska orijentalistika, što je rezultiralo stereotipima o *muslimanskoj ženi bez glasa*, on kao protivargument navodi čitav niz tekstova sevdalinke u kojima slika tradicionalne bošnjačke žene oštro odudara od spomenutih stereotipa, te naglašava kako ženski glas u sevdalinci „nije prigušen mahramom ili velom, nije spriječen zidom ili strahom – sasvim je jasan i dobro raspoznatljiv. Izgovorene riječi nisu tek puka odobravanja muških riječi, nisu prigušena jadanja i bolni jecaji, već glasna negodovanja i još glasniji izljevi ljubavi“ (str. 68).

Sevdalinka je u bošnjačkoj usmenoj književnosti u uskoj vezi s baladom „kao poetički i kulturološki najrodnijim pjesničkim žanrom“ (str. 86). Stoga Šemsović, odmah nakon tzv. *lokalnih obilježja*, ističe i prisustvo kletve u oba žanra kao jednu od njihovih važnih karakteristika. On pritom zapaža kako se kletva u sevdalinci pojavljuje u mnogo širem značenjskom opsegu nego što je slučaj u baladi. Navodeći primjere tekstova sevdalinke u kojima se ona sreće, Šemsović daje svojevrsnu

tipologiju kletve: od one koja je u funkciji erotskog razgovora (*Majka Fatu kroz tri gore viče*), preko blagoslova ili dove u formi kletve (*Mujo kuje konja po mjesecu*), majčine ljutite kletve (*Majka kara Šećer Salih-agu*), gorke kletve ostavljene djevojke ili ostavljenog momka, do kletvi upućenih *konkurenciji* ili nekome ko predstavlja prepreku ljubavi.

U sljedećem odjeljku, pod naslovom „Na Obhodi prema Bakijama“, autor posebnu pažnju poklanja istoimenom antologijskom primjeru usmene lirske pjesme koju nazivamo sevdalinkom. To je i jedina pjesma koja je u ovoj knjizi *dobila* zaseban odjeljak budući da je autor prepoznaje kao primjer u kojem možemo pronaći sve ono što obilježava sevdalinku kao vrstu: naglašenu emocionalnost, ranije spominjan osjećaj *bolne čežnje bez nade*, kosmičku usamljenost lirskog subjekta, ljubavnu ispovijest u formi razgovora, bol i očaj djevojačkog čekanja, nesagledivo velik prostor koji razdvaja *ljubavnike*, brojna *lokalna obilježja*, elemente kulturnog pamćenja, itd. Na sve to nam autor knjige ukazuje kroz temeljitu interpretaciju ove pjesme.

U odjeljku „Mostar u sevdalinci“ Sead Šemsović analizira tradiciju sevdalinke u Mostaru kao jednoj od, u kulturnom smislu, najrazvijenijih bosanskih gradskih sredina te duhovnom i kulturnom središtu juga Bosne. „Od zamašnog broja pjesama, u kojima se na neki način javlja ime Mostar, neki mostarski lokalitet ili neki znameniti Mostarac, rekonstruiran je razvoj sevdalinskog izraza ‘u’ i ‘o’ Mostaru“ (str. 95-96), svjedoči o svome naumu sâm Šemsović.

Na sličnom tragu nastao je i odjeljak o tradiciji sevdalinke u Sandžaku, s tom razlikom što je u ovom slučaju riječ o rubnom dijelu bosanskog i bošnjačkog kulturnog prostora. Autor podsjeća na činjenicu da je ovaj jedinstven kulturni prostor administrativno podijeljen između Srbije i Crne Gore mimo volje njegovog muslimansko-bošnjačkog stanovništva, te u nekim pjesmama pronalazi svjedočanstva o teškom periodu života Bošnjaka na ovom prostoru. Navodeći tekstove koji svjedoče o bogatoj tradiciji sevdalinke u ovome kraju, on potertava i činjenicu o kontinuiranom prisustvu Bošnjaka kao autohtonih starosjedilaca u Novopazarskom sandžaku tokom proteklih stoljeća, te ističe elemente kolektivnog historijskog pamćenja koji baštine ovu činjenicu.

U narednom odjeljku Šemsović na izvjestan način *inovira* teoriju o usmenoj književnosti time što u *tradicionalnu* klasifikaciju usmenoknjiževnih žanrova uvođi i kategoriju *rodoljubivo-patriotske pjesme*. Iako je ova vrsta lirske pjesme u *umjetničkoj* književnosti odavno etablirana na kao jedan od njenih najfrekventnijih žanrova, u klasifikaciji usmene književnosti ranije nije registrirana, barem ne pod tim nazivom. Pjesme koje Šemsović svrstava u ovu kategoriju Munib Maglajić je oz-

načavao kao *sevdalinke o gradovima*, čemu se Šemsović suprotstavlja, tvrdeći da to sevdalinka „ni po čemu nije“ (str. 118). Iako u takvim pjesmama, kakva je čuvena *Put putuje Latif-aga*, prepoznaje senzibilitet koji „nastaje u okolnostima koje su po svemu sevdalinskog ustrojstva“ (str. 118) – kao što je nepremostiva razdvojenost zaljubljenog i *objekta* ljubavi, ljubavna čežnja izazvana tom razdvojenošću, sjetno prisjećanje na trenutke provedene s voljenim *bićem*, jadanje zaljubljenog nad svojim bolom i sl. – on im *odriče* pravo da budu svrstane među sevdalinke iz prostog razloga što je „objekt ljubavi nešto drugo, a ne djevojka“ (str. 119).

Nakon izuzetno obimnog poglavlja o usmenoj lirici, autor prelazi na nesrazmjerno sažeto poglavlje koje govori o usmenoj baladi, koje se sastoji od samo jednog odjeljka pod naslovom „Čitanje ‘Hasanaginice’“. Nakon kratkih uvodnih napomena o baladi kao pjesničkoj vrsti, njenom nazivu, teorijskom određenju i klasifikaciji, on prelazi na sažeto kazivanje o porijeklu ove balade te donosi njezinu strukturu i relativno kratku interpretaciju fabule i djelovanja likova.

Konačno, u posljednjem poglavlju, o epskoj poeziji, autor – također na veoma sažet način – govori o *osobenostima bošnjačke usmene epike* te o strukturi i poetici pjesme *Derzelez Alija, carev mejdandžija*.

Na samom kraju knjige autor navodi građu te literaturu koju je koristio.

Rezimirajući naprijed izneseno, mogli bismo kazati kako knjiga *Usmena poezija Bošnjaka* autora Seada Šemsovića predstavlja nastojanje da se u formi naučno-popularnog štiva široj javnosti približi bošnjačko usmeno pjesništvo, ali je prije svega namijenjena nastavnicima svih nivoa obrazovanja, kao nastavni i naučni materijal koji će im pružiti podršku u interpretiranju tekstova usmene poezije Bošnjaka.

Ona pritom ne pretendira da na cjelovit i iscrpan način ponudi odgovore na pitanja vezana uz fenomen usmenog pjesništva Bošnjaka, što potvrđuje i sâm autor iskazujući želju „da se u dogledno vrijeme pojavi nadogradnja u vidu boljih i detaljnijih radova“ (str. 9).

On ističe kako je svoju knjigu pisao na osnovu uvida u literaturu koja je nastajala u razdoblju dužem od jednog stoljeća, iz svih oblasti nauke o književnosti, koristeći se različitim savremenim teorijskim sagledavanjima „brojnih pitanja iz raznolikih oblasti nauke o književnosti“, od teorije žanra, preko teorije intertekstualnosti do imagološkog čitanja (str. 8). Različite žanrove usmene poezije Bošnjaka, pak, on u ovoj knjizi primarno posmatra u kontekstu kulturalnog pamćenja, ističući usmeno pjesništvo kao važan medij kolektivnog pamćenja Bošnjaka, autentično svjedočanstvo njihovog načina života, slojevite tradicije i običajnih praksi u prošlosti, čije se niti provlače kroz čitavu povijest njezina postojanja. Pritom je, kako se iz ove knjige

može razumjeti, orijentalno-islamski kulturni sloj bio dominantan i presudan ne samo za razvoj usmene poezije i njenih pojedinih žanrova – sevdalinke prvenstveno, nego i za oblikovanje identiteta Bošnjaka u cjelini. Utjecaj islama te načina života koji je njime uređen i omeđen odlučujuće je doprinio kreiranju životnog ambijenta koji je iznjedrio bogate kulturalne forme, među kojima se posebno ističe sevdalinka kao poseban dragulj kako usmenog pjesništva tako i bošnjačke kulture u cjelini.

U samoj strukturi ove knjige ne možemo, međutim, ne primijetiti očit nesrazmjer u dužini i obimu pojedinih poglavlja. Usmenoj lirici, tako, posvećeno je više od dvije trećine ukupnog sadržaja knjige, dok je ostatak dodijeljen baladi i epskoj pjesmi. I dok bi se izostanak detaljnijeg bavljenja baladom i usmenom epikom mogao objasniti odranije prisutnim intenzivnim zanimanjem za ove žanrove naše usmene književnosti te postojanjem relativno obimne literature iz tih oblasti na širem južnoslavenskom prostoru, zbog čega je autor mogao smatrati kako je svrsishodnije *pozabaviti* se drugim, manje istraženim žanrovima, ipak ostaje nejasno zašto je izostalo njegovo zanimanje za usmenu romansu.

Naime, iako u Uvodu najavljuje da će usmenu poeziju Bošnjaka sagledavati *žanrovski*, i tog se principa u ovoj knjizi formalno pridržava podijelivši tekstove u tri poglavlja: o lirskoj pjesmi, baladi te epskoj pjesmi, iznenađuje izostanak poglavlja o usmenoj romansi kao žanru *narodne* epsko-lirske poezije. Bez obzira na činjenicu da se značaj romanse u povijesti bošnjačke književnosti i kulture ne može mjeriti niti dovesti u istu ravan sa značajem balade ili sevdalinke, brojnost i estetski dometi, pa i kulturološki značaj pojedinih pjesničkih ostvarenja ove vrste usmene poezije, njena prisutnost u bošnjačkom usmenom pjesništvu od najranijih zbirki, kakav je *Erlangenski rukopis* naprimjer, ili ranih bilježenja, kao u slučaju romanse *Ramo i Saliha* koju je zapisao još Bašeskija, ipak ukazuje na začuđujuće zanemarivanje, da ne kažemo *prešućivanje*, jednog značajnog žanra bošnjačkog usmenog pjesništva.

Ipak, bez obzira na navedene nedostatke, knjiga Seada Šemsovića *Usmena poezija Bošnjaka* predstavlja značajan doprinos afirmaciji znanja o vrijednostima bošnjačke kulture, a literaturu o našem usmenom pjesništvu sasvim izvjesno obogaćuje novim tekstovima koji, osim teorijskih razmatranja, nude i konkretne interpretacije nekih od najuspjelijih poetskih ostvarenja narodnog duha.

Adresa autora
Author's address

Ibnel Ramić
Univerzitet u Zenici
Islamski pedagoški fakultet
ibnelramic1@gmail.com